

ՌՈԶԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ. ԿՅԱՆՔԸ ԵՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ
(ծննդյան 90-ամյակի առթիվ)

Հայ բանագիտության պատմության մեջ իր ուրույն տեղն ունի ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի երկարամյա աշխատակցուհի, բանասիրության դոկտոր Ռոզա Հայրապետի Գրիգորյանը: Նա առաջին հերթին հայտնի է որպես մանկական բանահյուսության հետազոտող, սակայն իր գիտական ուղին սկսել է իբրև գրականագետ, որն ուսումնասիրել է հին հունական գրական արձագանքները հայ գրականության մեջ: Ռ. Գրիգորյանի գիտական գործունեության վրա մեծ ազդեցություն է թողել նաև իր ծննդավայրը, մասնավորաբար՝ նրա բանահավաքչական գործունեությունը սերտորեն կապված է եղել Գեղարքունիքի մարզի հետ:

Կյանքի հիմնական դրվագները

Ռոզա Գրիգորյանը ծնվել է 1931 թ. հունվարի 25-ին Նոր Բայազետ քաղաքում (այժմ՝ Գավառ, ՀՀ Գեղարքունիքի մարզ) Հայրապետ Սիրեկյանի Գրիգորյանի ընտանիքում: Մայրը՝ Մարգարիտ Ոսկանի Համբարձումյան-Գրիգորյանը (ծնվ. 1912 թ.), ծնունդով նույն տարածաշրջանի Վարդենիս քաղաքից էր (այն ժամանակ՝ Բասարգեչար), սերում էր Համբարձումյանների նահապետական ընտանիքից: Խելացի ու շնորհքով կին լինելով և աչքի ընկնելով իր արտակարգ բնածին ընդունակություններով՝ Մարգարիտը, սակայն, հոր հիվանդության, ապա՝ մահվան պատճառով չի կարողացել ավարտին հասցնել ուսումը. «...շատ ուռյալներ նրա մոտ գլխահակ կարող էին կանգնել: Լավ գիրեր իր ազգի պատմությունը և գրականությունը»: Մարգարիտ Համբարձումյանի հայրը՝ Ոսկանը (Ռ. Գրիգորյանի պապը), հաճախ է վիճել իր եղբոր՝ Համազասպի հետ՝ պնդելով, թե՛ «Համազասպ, հավատացած եղիր, որ իմ Մարգարիտը քո որդուց՝ Վիկտորից,

¹ Կենսագրական հատվածի մանրամասները շարադրված են ըստ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվում պահվող՝ Ռոզա Գրիգորյանի ինքնակենսագրական ակնարկի (ցուցակ 1, գործ 1, էջ 1-16):

շար խելացի և ընդունակ է»²: Պատահական չէ, որ Ռ. Գրիգորյանն իր հիմնարար աշխատանքներից առաջինը նվիրել է հենց մոր հիշատակին³:

Ռոզա Գրիգորյանի բնորոշմամբ՝ իր հայրը մշտապես աշխատել է «լավ միջավայրում» և ոչինչ չի խնայել ընտանիքի բարեկեցության համար: Մայրը երբեք չի աշխատել և իր ողջ կյանքն ու եռանդը նվիրել է երեխաների կրթությանն ու դաստիարակությանը: Հոր աշխատանքի բերումով ընտանիքը սկզբում բնակվել է Գեղարքունիքի Սևան քաղաքում (այն ժամանակ՝ Ելենովկա), այնուհետև մշտական բնակություն է հաստատել Երևանում:

1937-1947 թթ. Ռ. Գրիգորյանը սովորել է Երևանի Կրոպակայայի անվան միջնակարգ դպրոցում, որը ժամանակին համարվում էր մայրաքաղաքի լավագույն կրթարաններից մեկը: Շուտով սկսվում է Հայրենական մեծ պատերազմը, և Ռոզայի հայրը՝ Հայրապետը, մեկնում է ռազմաճակատ: Ընտանիքի խնամքի ծանր հոգսն ընկնում է մոր ուսերին, իսկ երբեմն էլ ընտանիքին օգնության ձեռք են մեկնում Գեղարքունիքում ապրող հարազատները: Պատերազմի ժամանակ հայրը ծանր վիրավորվում և տեղափոխվում է Բաքվի հիվանդանոց: Չնայած նյութական ծանր վիճակին՝ մայրը կարողանում է հորը Բաքվից տեղափոխել Երևան:

1947 թ. ավարտելով դպրոցը՝ Ռոզա Գրիգորյանը հաջորդ տարի ընդունվում է Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական (այն ժամանակ՝ *Ֆիլոլոգիական*) ֆակուլտետի հայկական բաժինը («հայոց լեզու և գրականություն» մասնագիտացմամբ), որն ավարտում է 1953-ին: Այնուհետև (1954-1958 թթ.) ուսանում է ՀՍՄԿ գիտությունների ակադեմիայի Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի ասպիրանտուրայում՝ «Հայ գրականություն» մասնագիտությամբ: Որպես գիտական ուսումնասիրության ոլորտ Ռ. Գրիգորյանին հանձնարարվում է «Հունա-հայկական գրական կապեր» թեման, որը ղեկավարում է նրա հարազատ հորեղբայրը՝ նշանավոր գրականագետ, թարգմանիչ, հունագետ, բ.գ.դ., պրոֆեսոր Համազասպ Ասատուրի Համբարձումյանը (որի որդին աշխարհահռչակ աստղաֆիզիկոս Վիկտոր Համբարձումյանն էր):

1959 թ. Ռ. Գրիգորյանը որպես լաբորանտ աշխատանքի է անցնում ՀՍՍՀ ԳԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի Հայ հին գրականության բաժնում: Միևնույն ժամանակ, Գրականության ինստիտուտում գործում էր Ժողովրդական բանահյուսության բաժինը, որը մեկ տարի անց՝ 1960-ին, ԳԱ նախագահության որոշմամբ, տեղափոխվում է նորաստեղծ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ (ՀԱԻ), որտեղ և կենտրո-

² ՀԱԻ արխիվ, ցուցակ 1, գործ 1, էջ 1-16): Այստեղ խոսքը նշանավոր աստղաֆիզիկոս, հետազայում՝ ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի նախագահ, ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանի մասին է:

³ Գրիգորյան 1970 (կազմ.), 5:

նանում են հանրապետությունում իրականացվող բանագիտական աշխատանքները: Հաշվի առնելով, որ բանահյուսությունն ինքնին ժողովրդական է, և ըստ էության չի կարող լինել ոչ-ժողովրդական բանահյուսություն՝ բաժինը վերանվանվում է Հայ բանահյուսության բաժին, թեև 1960-ականների որոշ փաստաթղթերում նշվում է որպես «Հայ ժողովրդական բանահյուսության բաժին» կամ ուղղակի «Ժողովրդական բանահյուսության սեկտոր»: Նույն 1960 թ. մարտի 16-ին Գրականության ինստիտուտից Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի այդ բաժին են փոխադրվում ավագ գիտաշխատող Գրիգոր Գրիգորյանը, ասպիրանտ Վերժինե Սվազյանը և լաբորանտ Ռոզա Գրիգորյանը:

Ձախից աջ՝ Գայանե Քոչարյան, Ռոզա Գրիգորյան, Սարգիս Հարությունյան, անհայտ, Բաբկեն Առաքելյան, Վերժինե Սվազյան, Սվետլանա Վարդանյան, Ռաֆիա Խաչատրյան

Փաստորեն, գրեթե ՀԱԻ հիմնադրման օրվանից սկսած՝ մինչև իր կյանքի վերջը Ռոզա Գրիգորյանն աշխատել է այդ ինստիտուտի բանագիտական բաժնում, սկզբում՝ որպես լաբորանտ (1960 թ. մարտի 16-ից նոյեմբերի 16), ապա՝ կրտսեր (1960-1969 թթ.), այնուհետև՝ ավագ (1969-1995 թթ.) և վերջապես առաջատար (1995-2003 թթ.) գիտաշխատող: 1972 թ. հոկտեմբերի 1-ից ինստիտուտում ստեղծվում է երկրորդ բանագիտական ստորաբաժանումը՝ Բանահյուսական սկզբնաղբյուրների վավերագրման բաժինը⁴ (նշանավոր բանագետ Սարգիս Բարդուղիմեոսի Հարությունյանի ղեկավարությամբ), ուր և տեղափոխվում են ավագ գիտաշխատողներ Ռոզա Գրիգորյանն ու Վեր-

⁴ Որոշ փաստաթղթերում կոչվում է «Բանահյուսության սկզբնաղբյուրների վավերագրման բաժին»:

ժինե Սվազյանը, ինչպես նաև կրտսեր գիտաշխատողներ Վեներա (Արուսյակ) Սահակյանն ու Սվետլանա Վարդանյանը: 1991-ից այս բաժինը վերանվանվում է Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժին և շարունակում է այդպես կոչվել մինչև 2023 թ. (այժմ՝ Բանագիտության բաժին):

Գիտական գործունեության ընդհանուր գծերը

1971-1972 թթ. Ռոզա Գրիգորյանն ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսական արխիվի վերլուծական վավերագրման գործին, որով զբաղվում էր ինստիտուտի այդ ժամանակվա միակ բանագիտական՝ Հայ բանահյուսության բաժինը: Այնուհետև 1972-ին Բանահյուսական սկզբնաղբյուրների վավերագրման բաժնի ստեղծումից հետո՝ 1973-1976 թթ. Ռ. Գրիգորյանն ընդգրկվեց հայ ժողովրդական 16.000 երգ-խաղիկների մոտիվային համաբարբառի ու գիտական համահավաք կազմելու կոլեկտիվ աշխատանքի մեջ (ղեկավարներ՝ բ.գ.դ. Ի.Գ. Լևին, բ.գ.դ. Ս.Բ. Հարությունյան), ընդ որում՝ 1974-ից գլխավորեց այդ աշխատանքը: Երգ-խաղիկների մոտիվային համաբարբառի հիման վրա կազմվեց մինչև հինգ տարբերակ ունեցող երգերի համահավաք ժողովածու, որը, ցավոք, տակավին հրատարակված չէ:

Ռոզա Գրիգորյանի գիտահետազոտական գործունեության երկու հիմնական խոշոր ոլորտները, սակայն, համապատասխանում են նրա գիտական աստիճանաշնորհման երկու գլխավոր իրադարձություններին: 1964 թ. փետրվարի 21-ին Ռ. Գրիգորյանը Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի և Լեզվի ինստիտուտի միացյալ խորհրդում պաշտպանում է «Հոմերոսը և հայ գրականությունը» թեմայով թեկնածուական ատենախոսությունը, իսկ 1996 թ. դեկտեմբերի 10-ին Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի 003 մասնագիտական խորհրդում պաշտպանած ատենախոսության համար («Հայ մանկական բանահյուսությունը») 1997-ին Ռ. Գրիգորյանին շնորհվում է բանասիրական գիտությունների դոկտորի աստիճան:

Բանագետ Ռոզա Գրիգորյանի գիտահետազոտական աշխատանքներն ընթացել են հենց այդ երկու հիմնական ուղղություններով.

1. Հունա-հայկական գրական կապերի ուսումնասիրություն,
2. Բանահյուսական առանձին ժանրերի՝ հատկապես օրորերգերի բնագրերի պատրաստում և հետազոտություն:

Որպես բանահավաք՝ Ռոզա Գրիգորյանը նշանակալից ավանդ ունի նաև ներկայիս Գեղարքունիքի մարզում բանահյուսական նոր նյութերի հայտնաբերման, գրառման և ժողովածու կազմելու գործում:

Ռ. Գրիգորյանը գիտական զեկուցումներով հանդես է եկել համամիութենական և հանրապետական ազգագրական-բանագիտական մի շարք նստաշրջաններում:

Հունա-հայկական գրական կապերի ուսումնասիրությունը

Ռ. Գրիգորյանի գիտական հետաքրքրությունների ոլորտում ի սկզբանե եղել են հունա-հայկական գրական կապերը: Այս հարցերին են նվիրված նրա թեկնածուական ատենախոսությունը⁵, ինչպես նաև մամուլում և գիտական պարբերականներում հրատարակված հոդվածները⁶: Նշված ուսումնասիրությունների մեջ քննվում են հայկական և հունական մշակույթների, էթնիկայի տարրերը, գրական փոխառնչություններն ու աղերսները, հունական գրականության, մասնավորապես Հոմերոսի դերն ու ազդեցությունը հայ հին, միջնադարյան մատենագրության և պոեզիայի վրա:

Հունա-հայկական գրական կապերի, հայ գրականության մեջ Հոմերոսի վիպերգությունների ազդեցության և այդ վիպերգությունների հայերեն թարգմանությունների վերաբերյալ Ռ. Գրիգորյանը «Պատմա-բանասիրական հանդես» և «Տեղեկագիր» գիտական պարբերականներում հրատարակել է 4 ընդարձակ հոդվածներ⁷, որոնք գերմաներեն արտատպվել են Բեռլինի «Biblioteca classica orientalis» ամսագրի համարներում: Վերոնշյալ գերմաներեն հոդվածները մեզ չհաջողվեց գտնել:

Ռ. Գրիգորյանը միանգամայն ճիշտ է նկատել, որ միջնադարյան հայ պոեզիայի մեջ հունական դիցաբանությունն ու գրականությունը իրենց արժանի տեղն ունեն, իսկ Հոմերոսն իր մեծությամբ գիտակցվել և ընդունվել է որպես հեղինակություն: Բերված փաստերի հիման վրա նա փորձել է ցույց տալ, որ հունական մշակույթն ու դիցաբանությունը և հատկապես Հոմերոսը, դեռևս V դարից սկսած, մեծ ազդեցություն են ունեցել Արևելքի, մասնավորապես՝ Հայաստանի V-XVI դդ. մատենագիրների ու մեկնիչների ստեղծագործությունների վրա, որոնք բարձր են գնահատել այդ առաջավոր մշակույթը՝ իրենց երկերում ու մեկնություններում օգտագործելով հունական արվեստի և գրականության տարրեր:

Ռ. Գրիգորյանը նկատում է, որ Հոմերոսի և հունական գրականության հանդեպ մեծ հետաքրքրություն են ունեցել նաև Մխիթարյան միաբանության անդամները, որոնք հաճախ իրենց երկերի նյութը վերցրել են հին հունական աշխարհի պատմությունից ու դիցաբանությունից, Հոմերոսի «Իլիականի» նմանողությամբ գովերգել են հայրենի երկրի անկախության ու ազատության համար պայքարող իրենց հերոսներին: Մխիթարյան միաբանության անդամները համարվում են նաև Հոմերոսի պոեմների առաջին թարգմանիչները: Համեմատություն անցկացնելով թարգմանիչների (Ե. Թովմաճյան, Ա. Բագրատունի, Ա. Ղազիկյան) պոեմների թարգմանությունների միջև և նշելով մի քանի բացթողումներ ու թերություններ՝ Ռ. Գրիգորյանն ընդգծում

⁵ Տե՛ս Григорян 1963:

⁶ Գրիգորյան, Շտիկյան 1958; Գրիգորյան 1960; 1963ա; 1963բ; 1965; 1997; 1982:

⁷ Գրիգորյան, Շտիկյան 1958; Գրիգորյան 1960; 1963ա-բ:

է, որ դրանք, այնուամենայնիվ, լրացնում են միմյանց, տալիս են վիպերգությունների ամբողջական պատկերը և պատվավոր տեղ ունեն հայ թարգմանական գրականության մեջ:

Հոմերագիտության անխոնջ մշակ էր բազմալաստակ գիտնական Համազասպ Ասատուրի Համբարձումյանը, որի կյանքի, գրական, հանրային, գիտամանկավարժական, թարգմանական գործունեությանն է նվիրված Ռ. Գրիգորյանի հրատարակած «Կենսամատենագիտություն» գրքույկը⁸: Երախտաշատ մտավորականի մշակութային ժառանգությունը հանգամանալից ու բազմակողմանիորեն ներկայացնելուց զատ՝ գրքույկում ներկայացված են նաև նրա մասին եղած գրականության, տպագիր և ձեռագիր աշխատությունների այբբենական ցանկերը: Իր հորեղբորը և առաջին գիտական ղեկավարին Ռ. Գրիգորյանն անդրադարձել է նաև գիտական զեկուցմամբ և գրախոսություններով⁹:

1988-ից Ռոզա Գրիգորյանը վերահրատարակության էր պատրաստում Հոմերոսի «Ոդիսականը». դրա վերջնակետին այդպես էլ չհասավ իր կյանքի օրոք:

Մանկական բանահյուսության ուսումնասիրությունը

Ռոզա Գրիգորյանին առաջին հերթին ճանաչում են իբրև մանկական բանահյուսության ուսումնասիրող. այս թեմայով նա հրատարակել է երկու մենագրություն¹⁰ և մի շարք հոդվածներ ու զեկուցման հիմնադրույթներ¹¹: Երկարամյա հետևողական ու անձնվեր աշխատանքի շնորհիվ Ռ. Գրիգորյանը ստեղծել է հայ մանկական բանահյուսության գիտական ամբողջական մի ուսմունք, որն արտացոլված է արդեն 1970-ին հրատարակված «Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր» խորագրով արժեքավոր համահավաք ժողովածուի մեջ. այն կարևորագույն ներդրում էր հայ բանագիտության մեջ՝ որպես մանկական բանահյուսությանը նվիրված առաջին ամբողջական աշխատություն: Գիրքը բաղկացած է առաջաբանից (էջ 7-11), ներածությունից (էջ 12-45), տարբերակային բնագրերից (էջ 49-359), աղբյուրների համառոտագրությունների ցանկից (էջ 360-362), ծանոթագրություններից (էջ 365-390), ռուսերեն ու անգլերեն ամփոփումներից (էջ 391-398), երկու բառարաններից՝ բարբառային բառերի և մանկական խոսվածքի (էջ 411-414), նաև տեղանունների ու առարկայական ցանկերից (էջ 417-423), ինչպես և երգերի այբբենական ցանկից (էջ 424-444) ու բովանդակությունից¹²:

⁸ Գրիգորյան 1980 (կազմ.):

⁹ Գրիգորյան 1965; 1966; 2001:

¹⁰ Գրիգորյան 1970 (կազմ.), Գրիգորյան 2002:

¹¹ Գրիգորյան 1986բ; 1990; 1993; 1995:

¹² Գրիգորյան 1970 (կազմ.):

Ըստ էության, այստեղ Ռ. Գրիգորյանը ոչ միայն սահմանում է օրորի ժանրը (օրորերգ, օրոր կամ օրորոցային երգ)¹³ որպես ժողովրդական ստեղծագործության քնարական երգատեսակ, այլև անդրադառնում է մանկական բանահյուսության մյուս տեսակներին: «Օրորոցային երգ» ասելով՝ նա հասկանում է նաև երգերի առավել լայն խումբ¹³, որի մեջ մտնում են ոչ միայն օրորերգերը: Այսպես, ըստ հեղինակի դասակարգման, իր ուսումնասիրած երգերի լայն ներկայանակը, որն ընդգրկվել է ժողովածուի մեջ, ունի հետևյալ տեսքը.

I. Օրորոցային երգեր՝ ա) Օրորոցայիններ, բ) Մանկախաղաց երգեր, գ) Մանկան քայքի և լոգանքի երգեր, II. Մանկական խաղերգեր՝ ա) Հաշվերգեր և ձեռնախաղի երգեր, բ) «Հարսանիքի, խնամոցիկ» խաղի երգեր, գ) Զանազան խաղերգեր, դ) Խաղավարտի երգեր, III. Մանկական ծիսական և խառն երգեր՝ ա) Հանգավոր ասույթներ, բ) Հեքիաթի նախերգեր և հարասացություններ, գ) Ծաղրերգեր, դ) Բնությանը, երկնային լուսատուներին և կենդանական աշխարհին նվիրված երգեր, ե) Ծիսական երգեր, Հավելված՝ ա) Խառը երգեր, բ) Մանկան ողբի և պարի երգեր¹⁴:

Աշխատության մեջ ի մի են բերված շուրջ մեկ հարյուրամյակի ընթացքում կուտակված՝ անհատ բանահավաքների, բանահյուսական խմբաբաժանների արխիվային, ինչպես նաև հեղինակի գրառած մանկական բանահյուսական նյութերի բնագրերն՝ իրենց բազմաթիվ տարբերակներով, որոնք ենթարկվել են բնագրագիտական որոշակի սկզբունքների և համակարգվել ըստ երգերի ձևի ու բնույթի, ժանրային առանձնահատկությունների ու մանկական խաղերգերի տեսակների: Ժողովածուի «Հավելվածում» հեղինակը ներառել է գրական մշակման ենթարկված, օրորոցային համարված, ինչպես նաև մանկական ողբի ու պարի բազմաթիվ երգեր: Ծանոթագրությունների բաժնում մանրամասնորեն տրվում են տվյալ երգի հետ կապված տեղեկություններ ու բացատրություններ երգերում առկա ազգագրական ու այլ կարգի հարցերի, հրատարակությունների, ասացողի և գրառողի վերաբերյալ:

Այս ժողովածուի հրատարակումից հետո շուրջ երեսնամյա բանահավաքչական աշխատանքի ընթացքում Ռ. Գրիգորյանը կատարում է մանկական բանահյուսության բազմաթիվ արժեքավոր նմուշների նոր գրառումներ, որոնք գիտական շրջանառության մեջ են մտնում մի շարք հրապարակումներով և, ի վերջո, դոկտորական ատենախոսության պաշտպանությամբ¹⁵: Ատենախոսության համառոտված տարբերակը 6 տարի անց լույս է տեսնում

¹³ Սրանք իր վերջին մենագրության մեջ Ռ. Գրիգորյանը կոչում է «մանկատաճության երգեր» (Գրիգորյան 2002, 19-21):

¹⁴ Գրիգորյան 1970 (կազմ.), 8:

¹⁵ Տե՛ս Գրիգորյան 1996:

առանձին մենագրության տեսքով¹⁶: Այստեղ հեղինակը ներկայացնում է հայ մանկական բանահյուսության գրառման պատմությունը, արժևորում նրա պատմամշակութային ընդհանուր նշանակությունը, համակարգված հետազոտության է ենթարկում հայ մանկական բանահյուսության ամբողջական համալիրը՝ ըստ ժանրային, կառուցվածքային ու կիրառական առանձնահատկությունների, և բացահայտում այդ ստեղծագործությունների գաղափարական, դաստիարակչական, հոգեբանական, գեղարվեստական, ազգային և ընդհանուր մշակութաբանական գծերն ու հատկանիշները:

Մենագրության մեջ հստակեցվում են մանկական բանահյուսության տարբեր ժանրերին տրվող եզրույթներն ու դրանց նշանակությունը, որոշարկվում են «մանուկների համար» և «մանուկների կողմից» ստեղծված բանահյուսական ստեղծագործությունների սահմանները: Մանկական բանահյուսության տեսակների եզրաբանությունը բանագետը ներկայացնում է հետևյալ ձևակերպումներով և ենթաբաժանումներով.

1. Մանկատածության երգեր՝ ա) հայօրորներ, բ) մանկախաղաց, գովքի, խայտանքի ու լուգանքի երգեր, 2. Խաղերգեր՝ ա) ձեռնախաղի երգեր, բ) հաշվերգեր, գ) ծաղրերգեր և ծաղկերգեր, 3. Բնությանը և երկնային լուսատուներին նվիրված երգեր, 4. Մանկական ծիսերգեր, 5. Շարաբարդված (շեղջակուտակ) երգեր, 6. Մտավարժական, խոսքավարժական, արագախոսական ասելուկներ՝ ա) հանելուկներ, բ) շուտասելուկներ, գ) բառախաղ-ասելուկներ¹⁷:

Աշխատանքում հանգամանալից ուսումնասիրվում են մանկական բանահյուսության բովանդակության մեջ արձարծված տարբեր իրողություններն ու խնդիրները, գեղարվեստական ձևերն ու հատկանիշները: Քննության են ենթարկվում նաև մանկական խոսվածքն ու ծածկալեզուն, որոնք, ըստ հեղինակի, մշտապես հարատևող մանկական հաղորդակցության բնագավառներ են, ունեն իրենց կրողներն ու խաղային իրավիճակները և դասվում են մանկական բանահյուսության խաղերգային ու ասույթաբանական ստեղծագործությունների շարքին: Թե՛ մանկական խոսվածքը և թե՛ ծածկալեզուն գնահատվում են իբրև կենդանի հաղորդակցման միջոցներ, որոնք ունեն որոշակի խաղային միջավայր ու հաղորդակցության յուրահատուկ բանակազմ¹⁸:

Մանկական բանահյուսության ներկա վիճակի խնդրին առնչվող՝ հեղինակի դիտարկումներն ընդգրկում են 1960-1996 թթ. ընկած բանահավաքչության երկարատև մի ժամանակահատված: Հեղինակը նկատում է, որ մանկական բանահյուսության տարբեր տեսակների ճակատագիրը նույնը չէ.

¹⁶ Գրիգորյան 2002:

¹⁷ Գրիգորյան 2002, 28:

¹⁸ Գրիգորյան 2002, 142-146:

այդ ժամանակ արդեն գրեթե ոչ մի տեսակ լիարժեք չի կենցաղավարել, իսկ որոշ ժանրեր և ենթատեսակներ, զրկվելով հանրային հիմքից, գրեթե զրկվել են նաև գործուն կենցաղավարումից¹⁹:

Ռ. Գրիգորյանն իր մենագրությունը եզրափակում է մանկական բանահյուսության և գրականության փոխառնչություններին նվիրված խնդիրների քննությամբ:

Թեմատիկ մեկ այլ ժողովածու՝ «Մանկապատումը», ընդգրկում է մանկական երգերի ու խաղերի՝ հեղինակի մշակած նմուշներ, որոնք ունեն խրատական, ճանաչողական արժեք և իրենց ուրախ, գրավիչ բովանդակությամբ նպաստում են երեխաների զարգացմանն ու դաստիարակությանը²⁰:

Բանահավաքական և վիպահավաքական աշխատանք

Հետազոտական աշխատանքին զուգահեռ՝ Ռ. Գրիգորյանը եռանդուն մասնակցություն է բերել դաշտային բանահավաքական աշխատանքներին: Այս առումով կարևոր են բանահյուսական արշավախմբերը, ինչպես նաև իր նախաձեռնած տևական և արդյունավետ բանահավաքական աշխատանքները Հայաստանի տարբեր շրջաններում (Աշտարակ, Թալին, Սևանի ավազան), որտեղ նա գրառել է տարածանք բանահյուսական ու երաժշտական նյութեր:

Հատկապես մեծ դեր ունի Ռոզա Գրիգորյանը Սևանի ավազանի՝ պատմական Գեղարքունիքի բանահյուսական և ազգագրական նյութերի գրառման գործում: Տարիներ շարունակ զբաղվելով այս տարածաշրջանի հյուսիսային, արևմտյան և հարավային շրջանների (Սևան, Կամո-Գավառ, Մարտունի, Վարդենիս) բանահյուսական նյութերի գրառմամբ՝ Ռ. Գրիգորյանը նպատակ է ունեցել ժամանակի կորստից փրկելու տվյալ տեղավայրի բանավոր ավանդության մեջ տակավին գոյատևող հարուստ ու բազմազան ստեղծագործությունները՝ փորձելով պարզել ազգագրական տարբեր խմբերի բանահյուսական ավանդապահության աստիճանը, գրառված նյութերի բանահյուսական որակը՝ կապված աշխարհագրական որոշակի տեղաշարժերի հետ, ինչպես նաև բանասացների սեռատարիքային հատկանիշներն ու նրանց կապը սոցիալ-պատմական, հոգեբանական որոշ խնդիրների հետ:

Գեղարքունիքում իր կատարած բանահավաքական աշխատանքին Ռ. Գրիգորյանն անդրադարձել է մի շարք հոդվածներում²¹, սակայն գրառված բանահյուսական նյութերի զգալի մասը ամբողջաբար հրատարակվել է «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն» մատենաշարի 14-րդ պրակում՝

¹⁹ Գրիգորյան 2002, 147-152:

²⁰ Գրիգորյան 1991:

²¹ Григорян 1978; Գրիգորյան 1976; 1982; 1986ա; 1989:

«Գեղարքունիք» խորագրով²², իսկ մանկական բանահյուսության շատ նմուշներ էլ դրանից ավելի քան 10 տարի առաջ տպագրվել էին «Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր» գիտական համահավաք ժողովածուում²³, որի մասին արդեն վերը խոսեցինք:

Սևանի ավազանի բնակավայրերից հավաքագրված՝ տարբեր ժանրերի բանահյուսական և ազգագրական նյութերը ներկայացնելուն զուգահեռ՝ հեղինակը տեղեկություններ է հաղորդում նաև բնակավայրերի, դրանց բնակչության կազմի, բարբառի, տեղաշարժերի և բանասացների վերաբերյալ²⁴:

Ազգաբնակչության այս հատվածի համար բնորոշ է նախնիներից ժառանգած բանահյուսական-բարբառային ավանդույթների պահպանողականությունը և մեծագույն հարգանքն ու ակնածանքը ժողովրդի հոգևոր մշակույթի արժեքների հանդեպ: Հենց այս տեսակետից էլ վերոնշյալ ժողովածուն արժեքավոր է իբրև Գեղարքունիքի բնակիչների բանահյուսական արժեքների արտապատկերում:

Ներկայիս Գեղարքունիքի մարզի ավանդական բանահյուսության առանձնահատկություններն ուսումնասիրելիս Ռ. Գրիգորյանն օգտվել է բանագիտության մեջ կիրառվող քանակական վերլուծության մեթոդից, որը հեղինակին հնարավորություն է ընձեռել բանահյուսական կարևոր իրողությունների (նյութի գրառման և ծագման վայր, տարեթիվ, բանասացի սեռատարիքային խումբ, կատարման եղանակ ևն) քանակական ցուցիչների, միմյանց միջև եղած ներքին հարաբերությունների բացահայտմամբ ցույց տալու նյութի կրող փոփոխությունների պատկերը՝ ժամանակի ու տարածության գործոնների ազդեցության ներքո: Հեղինակը, քանակական վերլուծության եղանակով նյութերի և բանասացների սեռատարիքային փոխհարաբերություններն ու ավանդապահության հետ կապված որոշ օրինաչափություններ լուսաբանելու նպատակով, կատարել է նույր վերլուծություններ: Նյութերի գրառման ժամանակաշրջանը, բանասացների սեռատարիքային հատկանիշները լուսաբանող համադրական աղյուսակները, ձայնագրված երգերի նոտագրություններն ավելի են ընդգծում ժողովածուի աղբյուրագիտական և պատմաազգագրական բնույթը:

Մեծաքանակ ժողովրդագիտական նյութ պարունակող այս ժողովածուն քանակային առումով ընդգրկուն է, բազմաժանր ու բազմաբովանդակ: Ներկայացված են էպոսագիտական արժեք ունեցող տարաբնույթ ստեղծագործություններ՝ հայկական («Սասնա ծռեր»), իրանական («Ռուստամ Զալ») և քրդական («Աբուեթե Բնալալ», «Ալիֆն ու Քլեֆը») ժողովրդական վեպերի տարբերակներ, հեքիաթներ, զրույցներ, առակներ, ավանդազրույցներ, խա-

²² Գրիգորյան 1983 (կազմ.):

²³ Գրիգորյան 1970:

²⁴ Գրիգորյան 1983 (կազմ.):

ղիկներ, պարերգեր, վիպական, հայրենասիրական, զինվորական և զանազան այլ երգեր, բանաձևային կառույցներ, ժողովրդական ծեսեր, հավատալիքներ և բժշկություն:

Գեղարքունիքի մարզում իրականացված բանահյուսական նպատակային գիտարշավների ընթացքում (1971-1991 թթ.) Ռ. Գրիգորյանը գրառել է «Սասնա ծռեր» էպոսի յոթ նորահայտ պատումներ, որոնք հրատարակել է առանձին գրքով՝ իր դատեր հետ հեղինակցությամբ: Նշված պատումներն արձանագրվել են Գավառի, Մարտունու և Վարդենիսի շրջաններում՝ Արևմտյան Հայաստանից գաղթած վերաբնակիչների շառավիղներից²⁵:

Այս գրառված պատումներում էպոսի չորս ճյուղերն ու դրանց ավանդական հաջորդականությունը լիարժեք պահպանված են՝ բացառությամբ մեկ պատումի, որտեղ բացակայում է Մեծ Միերի ճյուղը: Յոթ պատումներից երեքը նույն ավանդական վիպական սկիզբն ունեն (Բաղդադի խալիֆի և հայոց Գագիկ թագավորի աղջկա ամուսնության և այդ հենքի վրա ծավալված հետագա բախումներ), մինչդեռ մյուս չորս տարբերակները շեղվում են տարածված սկզբից: Դրանցում պատմվում է տոհմի հիմնադիր երկվորյակ եղբայրների կողմից իրենց կռապաշտ հոր դաշտերը «ղշերից» ազատելու դրվագը: Նման սկիզբ ունեցող պատումների վիպասացները, ինչպես նկատում է Ռ. Գրիգորյանը, սերում են Ալաշկերտից, ինչը հավաստում է տվյալ տարածաշրջանում այդ տարբերակի տարածվածության և նոր հայրենիք տեղափոխվելու մասին: *«Այս պեպք է համարել ներկայացվող պատումների հիմնական արժանիքներից մեկը, եթե նկատի ունենանք, որ այն համալրում և նոր երանգ է հաղորդում արդեն հայրնի տիպաբանական խմբին: Այնուհետև նորահայտ պատումները ընդլայնում են նրա տարածման արդեն հայրնի աշխարհագրական սահմանները՝ հարստացնելով նրանց երեք բնականավայրերով՝ Դիադին գյուղաքաղաք, Մանգասար և Ղումլիպուճախ գյուղեր: Վերոհիշյալ երկու առանձնահատկություններով էլ արժևորվում են վեպի ներկայացվող նորահայտ պատումները»*²⁶:

Գեղարքունիքի վիպասացների միջավայրում կատարած դիտարկումները Ռ. Գրիգորյանին թույլ են տալիս ասել, որ էպոսի մոռացման ներկա փուլում Գեղարքունիքի տարածաշրջանում տակավին պատմվում է այն, և որ գրառված պատումների վիպասացները սերում են վաղեմի վիպասաց ընտանիքներից, օժտված են լավ հիշողությամբ, վիպելու ծիրքով ու վարպետությամբ և իրենց հաղորդած նյութի հանդեպ ունեն մեծ հավատ: Ազգագրական տարբեր խմբերում վեպի փոխներթափանցումը այս տարածաշրջանում պետք է դիտվի իբրև վիպահաղորդման ու վիպապահպանման

²⁵ Գրիգորյան, Մելիք-Մուրադյան 2000 (կազմ.), 7-8:

²⁶ Գրիգորյան, Մելիք-Մուրադյան 2000 (կազմ.), 9:

դրական ազդակ, իբրև վեպը իսպառ մոռացումից փրկելու՝ վիպասացների վերջին ջանքերից մեկը:

Վերոնշյալ ժողովածուների հրատարակություններով Ռ. Գրիգորյանը չավարտեց իր ասելիքն ու հետագա գործունեությունը Գեղարքունիքում: Մինչև կյանքի վերջը նա նվիրվեց իր ծննդավայրի հոգևոր ոչ-նյութական մշակույթի ժառանգության հայտնաբերման, այն կորստյան վտանգից փրկելու և գիտական շրջանառության մեջ դնելու կարևոր ու պատվաբեր գործին:

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի՝ Ռ. Գրիգորյանի արխիվում գտնվող բանահյուսական նյութերի ձեռագիր հավաքածուներում առկա են Սևանի ավազանից (մասնավորապես՝ Վարդենիսի շրջանից) գրառված տարաբնույթ նյութեր՝ հեքիաթներ, հուշապատումներ, երգեր, առած-ասացվածքներ, անեծքներ, օրհնանքներ, հանելուկներ ևն: Հիրավի, դրանց լույսընծայումը կարող է նոր էջ բացել հայ բանավոր մշակույթի ուսումնասիրության բնագավառում: Այս նյութերն իրենց տեղեկատվական, պատմագիտական, բանագիտական և լեզվական արժեքներով կարող են նպաստել հայ բանավեստի շատ հարցերի պարզաբանմանը:

1977 թ. Ռ. Գրիգորյանը Հայ բանահյուսության բաժնի վարիչ Արտաշես Նազինյանի հետ համատեղ հրատարակում է «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» բազմահատորյակի հերթական՝ 8-րդ ծավալուն հատորը, որը ներկայացնում է պատմական Հայաստանի Գուգարք աշխարհի բնակավայրերի՝ այն ժամանակվա Թումանյանի, Գուգարքի, Ստեփանավանի, մասամբ՝ Սպիտակի ու Նոյեմբերյանի, ինչպես նաև Վրաստանի Հանրապետության Մարնեուլի, Բոլնիսի շրջանների հեքիաթները²⁷:

Ռոգա Հայրապետի Գրիգորյանը մահկանացուն կնքեց 2003 թ. օգոստոսի 12-ին, Երևանում: Արժանավոր բանագետ-բանասերի՝ Ռ. Գրիգորյանի հիշատակը վառ կմնա իր բոլոր գործընկերների սրտերում:

ՏՈՐՔ ԴԱԼԱԼՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ԼՈՒՍԻՆԵ ՂՈՒՋՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

Ռոգա Գրիգորյանի գիտական հրապարակումների ցանկը

Գրքեր (նաև կազմած և խմբագրած)

Գրիգորյան Ռ. Հ. 1970 (կազմ.), Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր (առաջաբանով, ծանոթագրություններով, ցանկերով, բառարաններով, երկլեզվյա ամփոփումներով), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 467 էջ:

²⁷ Նազինյան, Գրիգորյան 1977 (կազմ.):

- Նազինյան Ա.Մ., Գրիգորյան Ռ.Հ. 1977 (կազմ.), Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VIII, Գուգարք (Լոռի), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 904 էջ:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1980 (կազմ.), Համազասպ Համբարձումյան (կենսամատենագիտություն), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 36 էջ:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1983 (կազմ.), Գեղարքունիք, նյութեր և ուսումնասիրություն (առաջաբանով, ծանոթագրություններով և բառարաններով), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 14, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 264 էջ:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1991, Մանկապատում [բանաստեղծություններ], Երևան, «Արևիկ», 28 էջ:
- Գրիգորյան Ռ.Հ., Մելիք-Մուրադյան Ե.Վ. 2000 (կազմ.), Սասնա ծռեր (7 նորահայտ պատումներ), ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Երևան, «Գիտություն», 282 էջ:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 2002, Հայ մանկական բանահյուսություն (ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, 184 էջ:

Հոդվածներ և հաղորդումներ

- Գրիգորյան Ռ.Հ., Շտիկյան Ս.Ա. 1958, Հոմերոսի «Իլիական»-ի հայերեն նոր թարգմանությունը, Տեղեկագիր ՀՍՍՌ ԳԱ հասարակական գիտությունների, Երևան, N 1 (հունվար), էջ 97-100:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1960, Հին հունա-հայկական գրական կապերից, Տեղեկագիր ՀՍՍՌ ԳԱ հասարակական գիտությունների, Երևան, N 10 (հոկտեմբեր), էջ 65-78:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1963ա, Հոմերոսի «Ոդիսական» վիպերգության հայերեն թարգմանությունների մասին, Տեղեկագիր ՀՍՍՌ ԳԱ հասարակական գիտությունների, Երևան, N 1 (հունվար), էջ 89-96:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1963բ, Հունա-հայկական գրական կապերի պատմությունից, Պատմաբանասիրական հանդես, Երևան, N 3 (22), էջ 291-297:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1986ա, Ժողովրդական էպոսի Գեղարքունիքի ասացողները, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Երևան, N 2 (518), էջ 47-50:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1986բ, Օրորոցային երգ, Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 12, Երևան, էջ 602:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1989, Հուշապատումը և պատմական երգը Գեղարքունիքում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Երևան, N 6 (558), էջ 49-54:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1993, Հայ մանկական բանահյուսության տեսակներն ու եզրերը, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Երևան, N 2 (585), էջ 141-150:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1997, «Ոդիսական» հերոսավեպի և հայկական մի քանի հեքիաթների սյուժեների ընդհանրության մասին, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Երևան, N 1 (594), էջ 74-80:

Զեկուցման հիմնադրույթներ

- Григорян Р.А. 1971, Некоторые виды армянских народно-бытовых песен, Сессия, посвященная итогам полевых археологических и этнографических исследований 1970. Тезисы докладов, Тбилиси, «Мецниереба», с. 177-178.
- Григорян Р.А. 1978, Некоторые особенности фольклора населения приозерных районов Севана, Всесоюзная сессия, посвященная итогам полевых этнографических и ан-

тропологических исследований 1976-1977 гг., апрель 1978 г., Тезисы докладов, Ереван, изд. АН Арм. ССР, с. 190-191.

- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1976, Սևանի ավազանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, Թեզիսներ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի 1974-1975 թթ. ազգագրական-բանահյուսական դաշտային աշխատանքներին նվիրված գիտական նստաշրջանի (դեկտեմբերի 23-24), խմբ. Ս.Բ. Հարությունյան, Ա.Մ. Նազինյան, Դ.Ս. Վարդումյան, ՀՍՍՀ ԳԱ ՀԱԻ, Երևան, էջ 12-13:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1982, Հունական հերոսավեպի սյուժեները Գեղարքունիքի բանահյուսության մեջ (Սյուժեների տեղայնացման և փոխակերպման քննության փորձ, ըստ 1978-1981 թթ. գրառված բանահյուսական նյութերի), Գիտական նստաշրջան՝ նվիրված ՍՍՀՄ կազմավորման 60-ամյակին. Զեկուցումների թեզիսներ (1982 թ. մայիսի 19-21), ՀՍՍՀ ԳԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, խմբ. Ս.Բ. Հարությունյան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 23-24:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1990, Հայ մանկական բանահյուսության բնութագրման հարցի շուրջ, ՀԽՍՀ ԳԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական նստաշրջան. հիմնադրույթներ, Երևան, էջ 15-16:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1995, Հմայական հավատալիքների վերապրուկային տարրերը օրորոցայիններում (մանկական բանահյուսության ուսումնասիրման հարցի շուրջ), Հանրապետական գիտական նստաշրջան՝ նվիրված 1990-1994 թթ. ազգագրական և բանագիտական հետազոտությունների արդյունքներին. Զեկուցումների հիմնադրույթներ (խմբ. Ս.Բ. Հարությունյան, Դ.Ս. Վարդումյան), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, էջ 16-17:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 2001, Հայ մշակույթի բազմավաստակ երախտավորը՝ Համազասպ Համբարձումյան, «Հայ ժողովրդական մշակույթ» XI հանրապետական գիտական նստաշրջան, զեկուցումների հիմնադրույթներ, Երևան, «Գիտություն», էջ 24-27:

Սեղմագրեր

Григорян Р.А. 1963, Гомер и армянская литература (диссертация, представленная на соискание ученой степени кандидата филологических наук), Институт литературы им. М. Абега, Академия наук Армянской ССР, Ереван, 22 с.

- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1996, Հայ մանկական բանահյուսությունը (մասնագիտություն՝ Ժ.01.09 - բանագիտություն), Բանասիրական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտ (աշխատանքը կատարվել է ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ Բանահյուսական սկզբնաղբյուրների վավերագրման բաժնում), 36 էջ:

Գրախոսություններ

- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1965, Խոշոր ավանդ հայ հոմերագիտության մեջ, Սովետական Հայաստան, կիրակի, 18 ապրիլի, N 91 (13436), էջ 4:
- Գրիգորյան Ռ.Հ. 1966, Հ.Ա. Համբարձումյան, Մտորումներ Հոմերոսի մասին, Պատմա-բանասիրական հանդես, Երևան, N 2 (33), էջ 272-274: